

Дејан Каравесовић
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет¹
 Катедра за англистику

ЕКСПРЕСИВНЕ ЈЕЗИЧКЕ СТРУКТУРЕ У ПРЕНОШЕЊУ ТУЂЕГ ГОВОРА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ

У раду се разматрају експресивне језичке конструкције и околности под којима се јављају унутар структура којима се преноси туђи језички садржај у енглеском и српском језику. Посебно се испитује степен интегрисаности експресивних елемената у структури клаузе, односно степен синтаксичке прихватљивости експресивних конструкција у контексту пренесеног говора. Анализа је спроведена примарно на лексичком плану, где се експресивност најчешће испољава, уз навођење основних реализација структурних експресива. Разматране су основне реализације управног и неуправног говора и притом је установљено да се реализација лексичких експресивних елемената најпре везује за неки од основних типова пренесеног говора, тј. директни или индиректни, али нису утврђене посебне разлике које би се приписале језичкој природи анализираних језика. Реализациона ограничења су по правилу регистрована у индиректном говору, док се у директном говору експресивност слободно испољава, а као критеријуми за интегрисање лексичких експресива у индиректне структуре идентификовани су степен синтаксичке аутономности експресива у изворном исказу и истинитосно-условљени карактер експресива.

Кључне речи: пренесени говор, енглески језик, српски језик, директни и индиректни говор, експресивне структуре

Тематско-методолошки оквир истраживања

Поступак преношења туђег говора представља универзални језички феномен где се нечији вербални садржај преноси у интегралном или донекле измењеном облику. У погледу медијума употребљеног за преношење поруке, овај се садржај изворно може реализовати као изговорени или пак графички представљени исказ којег извештач преноси саговорницима у комуникацији. У текстовима наративног типа (свезнајући) приповедач читаоцима може преносити језички садржај протагониста из приповести, језички осликавајући њихове менталне представе. Лингвистички посматрано, било који од ових модалитета представљања туђег говора да је употребљен, пренесени искази се у односу на медијум преношења (фонетски или графемски) или модус реализације поруке (физички или ментални) суштински се не разликују. Другим речима, било да се ради о изреченим исказима, делу писаног/штампаног текста или пак вербализованој менталној репрезентацији, механизми комуникације језичке поруке другог говорника у основи се ослањају на лингвистички истоветне механизме.

Како би комуникација била успешна, у било ком виду да се остварује, туђи се вербални садржај мора учинити препознатљивим како би прималац информације био у могућности да га као туђег идентификује. Приликом интерпретације прималац мора бити у могућности да разазна шта представља садржај који генерише извештач, а шта јесте исказ неког другог, спољног учесника у комуникацији.

¹ karavesovic@gmail.com

Типолошки посматрано, језици најчешће располажу разноврсним формалним, значењским или функционалним сигналама којима говорницима омогућавају ову врсту диференцијације, било граматичким или пак лексичким средствима. Могућност да се раздвоје ове две димензије, везане за преносни и пренесени садржај, почива на једној од фундаменталних одлика језика, а то је способност да се језички чин измести из говорне ситуације.² Ова одлика језика говорнику омогућава да у неком другом временском или просторном оквиру реферише о извесном невербалном догађају, али и да туђ говор саопштава унутар сопственог исказа, било као својеврсно опонашање изворног исказа, одн. као репродукција језичког чина (кроз директно преношење) или пак у виду извештаја о пренесеном исказу као догађају (индиректно преношење).

У истраживачком смислу спроведена анализа има за задатак да испита какво место експресивне структуре имају у језичким конструкцијама које су носиоци пренесеног говора, као и који су језички процеси на делу када се ради о укључености експресивних структура у оквиру две основне реализације преношења туђеџ говора. Као почетни корак ка обухватнијим истраживањима везаним за експресиве у пренесеном говору, уз кратак осврт на природу експресивних и преносних структура, у раду посебно настојим да пружим одговор на следећа истраживачка питања:

- због чега се заправо експресивни елементи јављају у једном, али не и другом типу преношења туђеџ говора?
- тамо где се ограничења јављају, која је природа механизма који овде делују, одн. да ли се ради о структурним или пак о семантичким запрекама?

Треба напоменути, а што ће бити размотрено у даљем тексту, да експресивне структуре представљају веома разуђен скуп језичких појава. Због њихове бројности и разноврсности, исцрпно истраживање које претендује да пружи свеобухватан опис њихових реализација у пренесеним исказима није могуће остварити у раду овог формата. Сходно томе, овај рад је замишљен као прелиминарни увид у предметну проблематику и усмерен је ка анализи најчешћих реализација лексичких експресивних елемената унутар преносних структура, али и механизма који су на делу при њиховој употреби у пренесеном говору. Анализирана грађа је ексцерпирана из романа *The Old Devils* аутора Кингслија Ејмиса на енглеском језику и одговарајуће превода на српски језик. Имајући у виду ограничен опсег истраживања, процењено је да је ово појединачно дело због своје веома развијене мултифокалне наратије у довољној мери адекватно за извор грађе, а уз то ичесто варирање преносних средстава унутар релативно мањих текстуалних целина погодује језгровитијем представљању илустрација у овом раду.

Критеријуми према којим је анализа извршена јесу: (а) *структурни критеријум* – степен интегрисаности експресива у структуру преносног исказа и (б) *семантички критеријум* – значењска природа експресива у погледу истинитосне условљености исказа. У зависности од њихове примењивости, сваки од наведених критеријума ће бити додатно размотрен у одељцима који следе.

Основне одлике и типови пренесеног говора

Када говоримо о преношењу туђих речи, уколико се саговорнику сигнализира да извештач настоји да у највећој могућој мери репродукује изворни

2 Под *говорном ситуацијом* подразумевам ванјезички контекст у којем се извесни догађај одвија, а који се саопштава *језичким чином*, кроз вербализацију менталне представе датог догађаја.

садржај, ово се постиже путем *дословног* преношења изворног исказа, не ремећећи притом синтаксички статус изворне поруке. Ако се пак језички упућује на извесна одступања од потпуно верног преноса, то се постиже *недословним* преношењем, по правилу уметањем туђег језичког садржаја унутар синтаксички надређене клаузе, чиме се у суштини у декларативној форми описује говорни чин било које врсте. Традиционално посматрано, први, дословни тип преношења се повезује се *директивним* (одн. *управним*) говором, док би се други тип преношења могао подвести под *индирективни* (одн. *неуправни*) говор.³

Имајући у виду да преносилац туђег језичког садржаја није интегрални носилац изворне поруке, било који вид преношења туђег говора ће у некој мери, формално или значењски, бити прилагођен преносиочевом контексту. Наиме, у новом контексту на делу су нови прагматички чиниоци, па ће самим тим и изворна порука бити донекле модификована јер је немогуће у потпуности реплицирати комуникативно-језичке околности у којима је изворни исказ био реализован. Притом, извештавајући о нечијим речима, преносилац свесно или несвесно процењује до које мере прихвата веродостојност речи које преноси, па у складу са тим одређује и врсту језичких сигнала којима ће упутити примаоца информације ка управној или неуправној интерпретацији.

Укратко, структурно се прави разлика између два типа пренесеног језичког садржаја: директног (или управног) и индиректног (одн. неуправног) говора. Литература је углавном сагласна када се ради о основним одликама обају основних типова. Према речима Милоша Ковачевића, „[и]нваријантном дефиницијом туђега говора могла би се сматрати она по којој туђи говор представља сваки исказ некога лица који је укључен у ауторски текст” (Ковачевић 2012: 14). У директном се дискурсу пренесени садржај издваја као независни реченични део у односу на уводну ауторску ремарку, која се у зависности од типа пренесеног дискурса може али и не мора јавити, док се у индиректном дискурсу ради о односу синтаксичке субординације пренесеног садржаја у односу на преносиочев исказ, па је ремарка обавезна будући да је синтаксички увек надређена клаузи која је носилац пренесеног садржаја.

Комуникативно посматрано, два се типа најчешће посматрају као еквивалентни један према другом, при чему се претпоставља да аналогне форме преносе исту информацију, али на структурно различите начине. Већина консултоване литературе индиректни говор третира као језичку појаву проистеклу из директног говора.⁴ Међутим, иако се могу односити на исти догађај о коме извештавају, међу њима се јављају извесне разлике у структурном, али и у значењском погледу. Како је већ поменуто, управним говором се тежи да се што аутентичније пренесе изворна порука, па самим тим он укључује широк дијапазон језичких средстава којима учесници у комуникативном чину располажу. Ипак, ма колико тежња ка што доследнијем преношењу била истакнута, пресликавање потпуно истоветног садржаја по правилу ипак није у потпуности оствариво. Штавише, у

3 У радовима у којима се пружа детаљнија класификација типова преношења туђег вербалног садржаја не долази нужно до поклапања између дословног и директног, одн. недословног и индиректног говора, већ се идентификују и хибридне форме, као нпр. *недословни неуправни говор* (в. Ковачевић 2012: 28).

4 Банфилдова (1982: 28) пак сматра да се индиректни говор не генерише из директног. Марићева (2018: 644) запажа да и у српском језику „[н]еке групе глагола, међутим, наилазе на препреке приликом превођења из директног у индиректни говор”, и то „глагола оних семантичких група које не садрже говорну компоненту”, што иде у прилог тумачењу да два основна типа преношења туђег говора не проистичу један из другог.

општем комуникативно погледу упитно је колико је могуће, па и да ли је уопште изводљиво пренети паралингвистичке елементе говорне поруке, попут прозодјских и ванјезичких чинилаца језичког чина. Свакако, у писаном виду изражавања ортографске ознаке нам донекле омогућавају преношење нелексихких делова поруке попут оклевања (запета, тротачка) или ироније (наводници), али је комуникативно узев њихов домет у односу на изворни исказ ограничен будући да не могу пренети све прагматичке аспекте које саговорници остварују.

Природа експресивних језичких средстава

Категоријално посматрано, експресивни језички елементи представљају веома хетероген скуп. Експресивност се углавном везује за домен лексичке употребе, али у широј перспективи и граматичке конструкцијемогу бити носиоци експресивног значења, а то могу бити и поједине екстралингвистичке појаве (нпр. мимика или нејезички гласовни сигнали попут јаука или спонтаних неартикулисаних излива). У контексту граматике, извесна језичка средства се могу посматрати као маркирана у односу на дескриптивно неутрални исказ. Ова маркираност се у одређеним контекстима може се третирати као експресивна, а као честе примере овакве употребе ваља поменути: неустаљен ред речи, синтаксичку емфазу, употребу модалних структура, глаголске категорије стања и начина, ехоичне упитне конструкције, синтаксички непотпуне или дисконтинуалне конструкције, емфатичну мултипликацију конституената, као многе друге. Док граматика експресивност кодира посредно, кроз удаљавање од бројнијих, језички неутралних структура⁵ ка малобројнијим, маркираним структурама, дотле се на лексичком плану она може остварити у знатно ширем обиму, кроз веома велики број лексичких израза различите сложености (тј. једночланих или вишечланих, које су најчешће идиоматиозване). Услед разлика у граматичким системима енглеског и српског језика, граматичке појаве са експресивном компонентом у двама језицима који су предмет овога рада немају исти значај. И поред несумњивог истраживачког потенцијала и разноврсности везаног за структурне маркере експресивности, овај рад се због просторних ограничења неће бавити структурном експресивношћу, већ ће за ову прилику пажња бити усмерена превасходно ка лексичким експонентима експресивности у преносним језичким структурама.

Експресивност се идентификује и као језичко својство које код говорника изазива емотивне или субјективне реакције. Притом, експресивност се схвата прилично широко и веома је тешко пружити дефиницију која ће укључити све могуће реализације будући да се у великом броју случајева ослања на интуитивни доживљај учесника у комуникацији.⁶ Ово подразумева то да су бројне лексичке конструкције за неке говорнике саме по себи носиоци експресивне компоненте док за друге говорнике то нису, па се једна језичка јединица која се у једном контексту доживљава као експресивна у другом контексту може схватити као значењски неутрална. У примеру:

5 Овакве се структуре још називају и *каноничке* структуре. Под *каноничним* облицима подразумевам оне који говорници сматрају за устаљене и немаркиране. Другим речима, то су они облици које говорници неког језика виде као системски доминантне и комуникативно неутралне.

6 Круз сматра да се заправо са разлогом може претпоставити да сваки исказ носи и експресивну значењску компоненту те да без ње комуникација међу људима не би била могућа, имајући у виду да сваки исказ са собом носи и назнаку намераваног пропозиционог става (енг. *propositional attitude*). У супротном, каже Круз, комуникација би била сведена на пуко подражавање неког вида исказивања пропозиција који се користи у формалној логици (Круз 1986: 275).

(1) Је ли устала принцеца?

реализује се неутрална интерпретација уколико би се рецимо предикација односила на распитивање послуге на двору; до експресивне интерпретације долази у случају када се, на пример, указује на незадовољство родитеља због касног устајања кћерке, те се лексема *принцеца* употребљава у свом метафоричном смислу, са експресивном, негативном конотацијом.

Свакако, постоје лексеме које и у изолацији подразумевају експресивно значење, те се у том погледу могу посматрати као инхерентно експресивне (нпр. пејоративи попут лексема *ручејшина*, *селендра*, *муфљуз*, *згубидан*, или псовки попут израза *срање*, *јебига*, *Носи се!*; експресивне су и структуре које носе позитивни емотивни набој, као рецимо хипокористике, нпр. *душица*, *кафица*, *ћерче*, *дечачић* и сл.). У том се случају експресивност реализује у тесној вези са основним лексичким значењем и може се јавити у свакој отвореној класи речи.

Како објашњава Круз (1986: 271), оно што одликује експресивне језичке елементе, одн. *експресиве* јесте то што се не везују за истинитосне услове исказа. Такође, наводи даекспресивна значењска компонента не утиче на реализацију пропозиционог садржаја онога што је изречено, већ на субјективну представу његове реализације. Другим речима, сам чин поимања пропозиције припада *дескриптивном* домену језичке употребе, код којег интерпретација бива подвргнута испитивању истинитости исказа у складу са претпостављеним стањем ствари у реалности или према неким другим исказима, ослањајући се притом на референцијалну страну интерпретације. Са друге стране, *експресивна* употреба језика се конвенционално везује за семантички обојено представљање ситуације, те се као таква не може истинитосно процењивати независно од дескриптивног значења. Ова се разлика може илустровати следећим примерима:

(2) а) Turn off the TV!	[Угаси (тај) телевизор!]
б) Turn off the <u>damn</u> TV!	[Угаси (тај) <u>проклети</u> телевизор!]

Иако ове две реченице очигледно нису исте и немају исто значење, може се претпоставити да носе исти пропозициони садржај будући да изговорене у једнаким околностима испуњавају исте истинитосне услове. У илокуционом и референцијалном погледу, оне означавају исте ентитете и односе, те у обема реченицама сви референти поседују исту вредност (уп. Круз 2006: 144). Разлика се првенствено огледа у употреби експресива *damn* у оквиру примера (2б), чиме се сигнализира негативан став пошљаоца поруке према конкретном телевизијском уређају, али се не ремети ментална представа о ентитетима на које се употребљене лексеме односе у реалном свету, а коју прималац поруке генерише на основу примљене језичке информације. Уколико би се пак експресив *damn* заменио синтаксички еквивалентним елементом који је посвојој природи пропозиционалан, као на пример *black-and-white*, истинитосни услови би се променили, па би се самим тим променио и интерпретативно-референцијални потенцијал двају реченица. Разлог за ово лежи у томе што објекатски конституенти овога пута могу упућивати на различите референте, па сходно томе могу имати различит пропозициони садржај:

(3) а) Turn off the TV!	[Угаси (тај) телевизор!]
б) Turn off the <u>black-and-white</u> TV!	[Угаси (тај) <u>црно-бели</u> телевизор!]

Оно што одликује овај тип експресива јесте њихова илокуциона снага, која је по правилу везана за конкретну говорну ситуацију,⁷ као што илуструје пример (2). У датом примеру се синтаксички реализована наредба из (2) знатно појачава употребом експресива у реченици (2б). Овде се експресив, у синтаксичкој функцији атрибута, као саставни део именичке синтагме везује за управни номинални елемент, чиме се веза између експресива и њему припадајућег референта остварује у виду граматички јединствене целине, са одређеном конституентском вредношћу.

Међутим, многи експресиви не улазе у структуру клаузе, већ се независно од своје структурне реализације јављају као синтаксички самостални елементи унутар већих исказних целина. Ово је нарочито приметно код елемената као што су *експлетиви*, одн. оних језичких елемената који су уметнути у исказ и граматички гледано немају конституентску вредност. Експлетиви семантички по правилу немају концептуални садржај, већ означавају елементе који употпуњавају ритмичку (нпр. поштапалице) или илокуциону (нпр. узвици) димензију исказа. У говору се најчешће сигнализирају прозодијски, било интонационим наглашавањем или одвајањем од остатка исказа станкама у говору, а у писању се одвајају запетама или другим одговарајућим правописним ознакама.⁸

На основу претходно наведеног, може се закључити да експресиви по свом синтаксичком статусу могу бити интегрисани у структуру клаузе или представљати оне конструкције којима се саопштава додатна информација без чврсте синтаксичке везе са остатком клаузе и по правилу без утуцаја на пропозициони садржај исказа.⁹

Место експресива у пренесеном дискурсу у српском и енглеском језику

Разматрањима везаним за преношење туђеј језичког садржаја посвећена је исцрпна литература, Ипак, елаборација је махом усмерена ка разматрањима везаним за граматичке аспекте преношења туђеј језичког садржаја, док су се питања везана за експресивне појаве наводила успутно и без улажења у појединости у вези са њиховим ближним одређењем и разлозима за изостављање из одређеих типова пренесеног говора. Један од малобројних србистичких радова који овој проблематици додељује изванредан простор јесте поглавље Биљане Марић у *Синтакси сложене реченице у савременом српском језику* (2018) посвећено управном и неуправном говору. Како Марићева (2018: 651) објашњава „субјективна модална и експресивна језичка средства – не могу бити пренета из директног у индиректни говор”. Притом, као језичке појаве које се сврставају међу наведена средства наводи:

- i. узвице (нпр: *јој, хеј, куку*, итд.),
- ii. експресивна понављања (нпр: *А он прича, прича, прича, никако да стигне),*
- iii. реторска питања (нпр: *И ко онда не би прихватио шакав посао?*),
- iv. потврдно/одричне речце *да* и *не* (*Да, у праву си. / Не, не није шако),*

7 Везаност за говорну ситуацију се може, додуше, сматрати и за одлику *деиктика* (заменичких облика, неких просторних и временских прилошких одредби и сл.), који своју пуну референцијалну интерпретацију добијају тек након што буду употребљени у конкретном контексту. Главна разлика се огледа у томе што експресиви по правилу представљају чисто лексичке, док деиктици представљају претежно (али не и искључиво) граматичке јединице.

8 О различитим реализацијама експлетива видети Круз (1986: 273).

9 Ваља истаћи да се експресиви као језичка категорија не могу без остатка разврстати на један или други тип, већ постоје и прелазне форме, чији је синтаксички статус у погледу интегрисаности у структуру клаузе нестабилан – упореди пример са модалним *наводно* у Марић (2018: 650).

- v. субјективне модалне речи са евиденцијалним значењем (*Ако је кост иза крста при дну оштира, веле, зла је домаћица*),¹⁰

док за узвичне реченице додаје да у индиректном говору „не могу пренети своју узвичну и емоционалну интонацију”.¹¹ Међутим, Марићева примећује да „у савременом књижевном дискурсу веома често се ова правила преношења директног у индиректни говор крше из експресивних разлога”, док се чувају „најкарактеристичније одлике директног говора (понављања, употреба узвика, разговорна или супстандардно обојена лексика, деиктичка средства употребљена с тачке гледишта јунака, а не аутора и сл.)” (*ibid.*)

Кад се ради о енглеском језику, у својој утицајној наратолошкој монографији Ен Банфилд (1982: 30) истиче неколико језичких појава које упућују на разлике између управног и неуправног говора, од којих се неке могу идентификовати као експресивне. Уз структурне индикаторе директног говора који се типично не јављају у индиректном говору, попут синтаксичке дислокације конституента, фрагментираних реченичних склопова, безсубјекатских императива, вокативних структура, Банфилдова пажњу посвећује и експресивним појавама са истим, неинтегрисаним статусом, где као примере наводи: узвике, безглаголске узвичне конструкције, као и читаве узвичне реченице, којима придружује и поновљене синтаксичке целине и језичке сигнале оклевања.

Упоредивањем елемената које наводе Марићева (2018) и Банфилдова (1982), може се уочити да се у обама језицима слични елементи јављају у директном, али не и у индиректном говору. Свакако, ваља имати на уму да инвентар појава које су дале обе ауторке није нужно исцрпан, те да се нека од језичких средстава која нису поменута за један језик, али су сличног функционалног иако не нужно и категоријалног статуса у другом језику, могу сврстати међу елементе карактеристичне за директни говор другог језика. Ово сведочи о сложености и великој разноврсности експресива, који се притом могу комбиновати у оквиру истог исказа, а као уводна илустрација о комплексности употребе експресива у пренесеном говору може послужити следећи пример из корпуса:

- (4) *Oh, honestly, Rhi, ' he said now a couple of times, continuing quitesoon, anyway, I'm still pretty much the same on the inside.* (OD 212)
 – *O, zaista, Rhi* – sada je nekoliko puta ponovio i ubrzo nastavio. – *Kako god bilo*, ja sam još uvijek uglavnom isti iznutra. (SV 173)

При анализи реченица изнад, на основу формалних, графичких ознака, тј. помоћу наводника у енглеском примеру и црте у српском преводном еквиваленту, уочавамо да се граматички посматрано ради о директном говору, који је облички и значењски оформљен у складу са начелима реализације директног говора у енглеском и српском језику. Уколико бисмо покушали да примере у обама језицима преобликујемо у њихове индиректне пандане, на самом почетку бисмо наишли на препреку, будући да неке од (подвучених) делова текста није могуће непосредно преликати унутар индиректне варијанте:

¹⁰ Наведени примери припадају аутору овог рада, укључујући и истицање експресивних елемената подвлачењем.

¹¹ До сличног закључка долази и Ковачевић (2012: 18): „готово сви афективно обиљежени елементи тако чести у конструкцијама управног говора (попут вокатива, многих модалних ријечци, узвика, конверзационих партикула, узречица, поздрава, облика императива, клетви, благосиљања и сл.) као и сви непредикативни изрази – изостају у конструкцијама неуправног говора”.

(5) He said now a couple of times that *Oh, *honestly, *Rhi, continuing quitesoon that *anyway, he was still pretty much the same on the inside.

Sada je nekoliko puta ponovioda *o, *zaista, *Rhi i ubrzo nastavio da *kako god bilo, on je još uvijek uglavnom isti iznutra.¹²

Оно што у обама језицима онемогућава потпуно пресликавање језичког садржаја из директног у индиректни облик јесте присуство комплементизатора (у енглеском *that*, у српском *да*), који синтаксички налаже употребу допуне у форми финитне декларативне клаузе. У овом случају сви подвучени делови реченица представљају елементе који нису неопходан део граматичког устројства основне клаузе, већ се реализују као придружени елементи, без клаузално-конституентског статуса или зависне реченичне службе. Њихова неинтегрисаност у структуру клаузе, али у извесној мери и употребна аутономност, која се огледа у томе што се у елидованим реченицама могу самостално употребити и без остатка реченице, указује на то да се ради о језичким појавама које комуникативно дају изванредан допринос језичкој поруци коју реченица носи, али без значајног утицаја на њен референцијални садржај колико на однос према језичкој поруци и учесницима у комуникативном чину.

Када се ради о најистакнутијим експонентима експресива који се помињу у разматрањима пренесеног говора, као најчешће појаве помињу се узвичне структуре. Са категоријалног становишта, узвици представљају веома хетерогену класу, која се у садржајном погледу одликује изостанком референцијалног значењског момента и концептуалне семантике, док се у формалном погледу могу реализовати као појединачне лексеме (*wow* : *уф*), безглаголске узвичне конструкције (*No way!* : *Нема шансе!*), као и синтаксички потпуно оформљене реченице (*You don't say!* : *Немој да причаш!*). У својој примарној функцији узвици, заправо, имају илокуцини, а не дескриптивни карактер, па су, будући без појмовног садржаја, уско везани за ситуацију у којој се употребљавају.¹³

Особен статус узвичних структура се у говору најчешће истиче посебним прозодијским сигналимa, најчешће интонацијом и станкама, док су у графичкој форми пропраћени ортографским ознакама које су аналогне са поменутиm прозодијским средствима – запетама, цртом или узвичником. По правилу су синтаксички потпуно необавезни и независни у односу на главне реченичне чланове, немају конституентски статус и могу замењивати читаве исказе (Стијовић и др. 2019: 39). Управо ове одлике упућују на њихов парентетички карактер,¹⁴ те се при њиховом укључивању у преносне структуре индиректног типа јављају извесна ограничења. Када се ипак јаве унутар индиректних исказа, однос према ситуацији на коју се односе се у таквом контексту сигнализира било појмовном парафразом узвика (нпр. уместо „*Хеј, прићи ближе!*” → *Привукавши му пажњу дозивањем, рече му да приђе ближе.*), или пак употребом модификатора и/или

12 Звездича (*) испред дела текста означава неграматичност/неприхватљивост конструкције испред које стоји.

13 Иако по својој природи без појмовног значења, узвици свакако нису сасвимбездначењске јединице, о чему сведочи нетрета појава полисемije: нпр. *Хеј!* – употребљава се да означи дозивање, заинтересованост, чуђење, неверицу, присећање, итд.

14 *Парентетичке конструкције* или *парентетикали* јесу конструкције које се реализују као деолинераног реченичног низа, али нису структурно, прозодијски, нити значењски повезане са остатком реченичног материјала. Представљају необавезне реченичне сегменте, најчешће модификаторског типа, али нетрето и у функцији коментара или пак узречица, и по правилу нису носиоци истинитосно-условљеног значења.

афективним глаголом који илуструју преносиочев доживљај говорне ситуације (нпр. „*Loj, шиио ме пече ова рана!*” → (*Болно*) *зайомага да га пече ша рана*).

О овоме сведоче и примери из грађе, где је видљиво да се све узвичне структуре јављају искључиво унутар директног говора. Као илустрацију различитих реализација експресивних елемената на лексичком плану, размотрићу неколико репрезентативних примера:

- (6) *Well, er,* said Garth, that sounds *absolutely* marvellous. (OD 30)
– *Pa, ovaj* – реће Garth – to zvuči *naprosto* divno. (SV 22)
- (7) *‘Dear, dear, there’s a character,’* said Garth, very much the sort of thing he always said after one of Tare’s visitations. (OD 41)
– *Bože, bože, što ti je čudak* – реће Garth, што је у овом или оном облику говорио сваки пут сваки пут након Tarcovih najezda. (SV 32)
- (8) *‘Mm,’* he said with feeling. *‘Mm.’* (OD 114)
– *Mm* – реће on ganuto. – *Mm.* (SV 93)
- (9) *‘Oh, surely they’re much more expensive,’* said Malcolm. ‘I was reading - ‘ (OD 122)
– *Oh,* oni su *sigurno* mnogo skuplji – реће Malcom. – *Čitao sam...* (SV 99)
- (10) *‘Well, naturally,’* said Charlie, himself nodding. (OD 127)
– *Tja, razumljivo* – реће Charlie i sam klimajući. (SV 103)
- (11) *‘Tohell with that,’* said Alun. (OD 144)
– *Dodavola s tim* – реће Alun. (SV 118)
- (12) *Dumbly-dumbly-dumbly-dum* on the inside, she thought to herself, waiting to hearhow, *dumbly-dumbly-dumbly-dum* on the outside, but crossing her fingers again. (OD 212)
Tupa-tupa-tupa-tup iznutra, pomisli ona čekajući da чује како се он то није измјенио *tupa-tupa-tupa-tup* из вана, али поново укрсти прсте. (SV 173)

Приметно је да у свим примерима у обама језицима подвучени елементи не могу бити укључени у индиректне пандане датих примера. Уколико анализирамо пример (6) у обама језицима, можемо видети да се при трансформацији у неуправни исказ узвични елементи, с обзиром да представљају уметнуте структуре, не могу инкорпорирати у пренесену декларативну клаузу дескриптивног типа. Притом, у примеру (6) ово нису једини експресивни елементи јер се у пренесеној финитној клаузи може лоцирати и експресив *absolutely* (тј. *naprosto*) који се без видљивих запрека уклапа у индиректни облик преношења туђих речи:

- (11) Garth said that **well, *er,* that sounded **absolutely** marvellous.
Garth реће да **pa, *ovaj* – to zvuči **naprost** odивно.

Ово указује на то да се за узвичне структуре који у изворном исказу у обама језицима нису део структуре клаузе не може применити принцип преноса у индиректни облик исказа. За експресиве адвербијалног или адјективалног модификаторског типа, без обзира што не доприносе истинитосној условљености предикације, то не важи те се слободно, уз неопходна синтаксичка прилагођавања у деиктичко-конгруенцијском смислу, могу преносити и унутар индиректних реченичних склопова. Ово важи и за експресиве у осталим примерима (7)–(12), уз извесна одступања, која ћу управо размотрити.

Поред структурног, одступања се огледају у семантичком карактеру експресива. Наиме, у примеру (7), поред редупликацијског узвика *Dear, dear* (Боже, боже), јавља се и формулаична (тј. клишеизирана) модална конструкција финитног типа (*There's a character: Štotije čudak*). Ако у обзир не бисмо узели њен семантички статус као идиоматизоване конструкције, трансформација у индиректну верзију би се чинила могућом, па би се у том случају применили сви принципи трансформације у неуправни говор. Међутим, овде се као кључни критеријум мора узети критеријум истинитосне условљености, пошто њен структурни статус као финитне и непарентетичне конструкције сугерише да ју је могуће инкорпорирати унутар индиректног говора, што се увидом у индиректне верзије даје испод испоставља као неосновано:

- (12) Garth said *dear, dear, *there was a character, ...
Garth reče da *Bože, bože, *što ti je čudak, ...

Из примера (14) за оба језика можемо закључити да због свог идиоматског статуса, финитне клаузе из изворног исказа не могу бити саставни део индиректног говора. Објашњење за ово лежи у чињеници да идиоматизоване конструкције не потпадају под истинитосно-условљене структуре, па самим тим представљају проблем за укључивање у пропозициони садржај индиректно пренесеног исказа, не уклапајући се у његову дескриптивну семантику.

Такође, може се приметити да осим типично узвичних конструкција, у примерима (7)–(12) наилазимо и на многа друга лексичка средства експресивног карактера која су већ поменута у прегледу ранијих истраживања. Тако у примеру (9) имамо реченични адвербијал *surely* (тј. *сиђурно*), који такође представља парентетичку конструкцију без истинитосно-условљене семантике, те се заједно са истоврсним обликом *naturally* (тј. *разумљиво*) из примера (10) и обликом *honestly* (тј. *заиста*) из примера (5), може сврстати међу појаве који се не могу у свом интегралном облику пренети унутар индиректне реченице. Уз то, јављају се и ортографски сигнали оклевања, попут поштапалице *er/'z:'/* из примера (6), чија је функција само ритмичка, односно да попуни време потребно да говорник настави са комуникацијом, па њено јављање у индиректном исказу не дешава, овога пута због два разлога: услед синтаксичке неинтегрисаности у структуру клаузе, али и изостанка истинитосно-условљеног садржаја. И пример (11) садржи узвичну конструкцију, сада реализовану у облику модалне инфинитивне клаузе, са препознатљивим илокуционим карактером. У примеру (12) се такође ради о експлетивној конструкцији узвичне природе, али овога пута у виду вишечланог ономаатопејског склопа, слично нешто простијем облику у примеру (8). Може се констатовати да се у примеру (8) јављају комбиноване запрете за преношење експресивности, као што су узвична природа склопа и емфатичко понављање садржаја, због чега није могуће такве елементе употребити у индиректном говору.

У примерима (7)–(12) као уводни глаголи употребљене су лексеме *say* (тј. *рећи*) и *think* (одн. *помислити*) као најфреквентнија средства за увођење пренесеног изговореног или помишљеног исказа, служећи притом као неоспорни индикатори туђеџ говора. Како су својом учесталашћу и општеприхваћеном конвенционалном природом у обама језицима попримили статус каноничних средстава за увођење пренесеног вербалног садржаја, уз глаголе *tell* (*рећи*), *ask/wonder* (*питати* (*се*)), могу се сматрати за експресивно неутралне. Други уводни глаголи пак неретко са собом носе извесна обележја експресивности, често у виду афективне карактеризације, чиме се језгровитије преноси експресивна

компонента исказа или пак надомешћујуће немогућност интеграције експресива у индиректном виду преношења. Ових глагола у оба језика има доста, а могу се односити претежно на комуникативну димензију исказа (нпр. *apologize* : извињивати се, *challenge* : оспоријати, *laugh* : засмејати се, *recite* : издекламовати, *snar* : брецнути се, *tease* : чикајати, *warn* : упозоријати, *whisper* : прошајати, *yell* : повикајати, итд.), док неки пак упућују на изванредан доживљајни аспект говорне ситуације (нпр: *backaway* : устукнути, *flinch* : шргнути се, *giggle* : закикошати се, *moan* : зајечати, *realize*: схватити, *wish* : пожелети, и сл.).

Као изузетак се могу навести и фазни глаголи, који употребљени у преносним структурама упућују на поједини сегмент говорне ситуације, а не на њен експресивни моменат:

(13) „Ah.‘ She acknowledged the objection and continued, Morelike a wake, then.‘
(OD 344)

– Ah. – Она primi на знанје тај prigovor i nastavi: – Onda su ovo више као karmine. (SV 283)

До сличног закључка долази и Марићева (2018: 645) запажајући следеће: „[o]граничења се тичу глагола са значењем рецепције говора, фазних глагола и глагола који означавају физичку радњу, тј. глагола оних семантичких група које не садрже говорну компоненту”, при чему „у директном говору далеко је слободнија употреба глагола различитих семантичких група, пошто на конструкцији директног говора не указују једино и толико на сам глагол говорења, колико, још и више, спољашњи показатељи: интерпункција (црта, наводници), као и сам комуникативни и модални лик туђег говора (обраћање, узвична, упитна интонација, експресија...)” (*ibid*).

Закључак

Спроведеним истраживањем учињен је покушај да се додатно осветли карактер и статус експресивних елемената у оквирима преносних језичких конструкција у српском и енглеском језику. Као полазиште за истраживање послужила је чињеница да се извесне структуре могу јавити у директном говору, док се њихова реализација у индиректном говорусусреће са знатним рестрикцијама. Пошто је са једне стране размотрено опште одређење експресива – првенствено са лексичког становишта, као и два основна вида преношења туђих речи, са друге стране, на основу представљених одлика извршена је анализа њиховог језичког понашања како у структурном тако и у значењском погледу.

Утврђено је да се експресивна значењска компонента одликује одсуством истинитосно-условљене семантике, било да се ради о инхерентно експресивним лексичким јединицама или ситуационо условљеним реализацијама експресивности. Како анализа показује, њихова се интерпретација по правилу везује за појединачну говорну ситуацију, будући да су сами по себи изван дескриптивне значењске сфере, да не представљају референцијалне изразе и немају пуну пропозициону вредност у смислу денотацијског обележавања одређеног дела стварности. Управо овај фактор је послужио као показатељ да ли се значењска димензија у енглеском и српском језику може посматрати као окидач за изостанак појединих експресива у индиректном типу преношења туђег говора. Такође, семантичком критеријуму је придружен и структурни, а он се односи на степен граматичке инкорпорације експресива у структуру клаузе или њеног дела.

Сходно поменутом, резултати истраживања упућују на то да експресивни елементи парентетичког типа не бивају укључени у каноничке облике индиректних преносних структура ни у енглеском ни у српском језику услед неиспуњавања семантичког услова о припадности истинитосно-условљеним конструкцијама које се могу интегрисати у преносну декларативно-допунску клаузу, али и на основу структурног критеријума, по којем не припадају језичким целинама са чвршћом синтаксичком везом са осталим деловима преносне конструкције. Ово није случај са експресивима који су дубље интегрисани у конституентску структуру клаузе, најчешће као адјективални или адвербијалним одификатори, па се и без тога што ни они нису примарни носиоци истинитосно-условљене семантике без значајнијих ограничења јављају у индиректној допунској клаузи.

Имајући на уму да се код индиректних видова преношења у основи заправо ради о интерпретативном језичком чину, за разлику од директних варијанти где је на делу миметички, опонашајући механизам преноса вербалног садржаја, може се извести закључак да се у оба језицима јавља структурна запрека за укључивање оних експресивних конструкција које су ситуационо условљене, одн. оне које своју пуну интерпретацију црпе из непосредно перципираног догађајног контекста. Индиректно се преноси оно што је пропозиционо, дескриптивно, одн. оно што се истинитосно може вредновати. Како наведена литература показује, а анализирани примери потврђују, ово је условљено синтаксичким механизмом инкорпорирања, одн. уметања унутар синтаксички надређене структуре, чиме се комуникативно тежиште пребацује са пренесеног језичког садржаја на преносиоца језичког садржаја. Индиректним преношењем преносилац извештава, одн. пружа целовит преглед примљене језичке информације у виду интерпретираног, али и даље интегрално информативног исказа, трудећи се да у свој исказ укључи све оно што иницијално припада изворном предикату.

Попут прозодијских структура, структурно или семантички неинтегрисана језичка средства се према дефиницији не могу индиректно пренети у својој аутентичној фонетско-графијској форми, те их при преношењу замењују дескриптивни модификатори адвербијалног или адјективалног типа, који су интегрисани у конституентску структуру клаузе, а значењски осликавају експресивни садржај. За потенцијал да конструкција може бити интегрисана у структуру клаузе заслужан је превенствено њен аутономни, одн. парентетички синтаксички статус, а посредно и значењски чинилац који се тиче семантичке природе експресива у смислу сврставања међу језичке елементе који носе истинитосно-условљено значење. Ипак, како је показано на примеру идиоматизованих лексичких целина, истинитосно-условљени карактер може преузети примат при процени да ли се пренесени садржај може јавити у индиректном говору.

Наведени принципи су на делу у анализираним примерима у оба језицима, те се може претпоставити да у домену лексички испољене експресивности, у енглеском и српском језику делују механизми исте врсте. С друге стране, граматичке особености анализираних језика с разлогом наводе на закључак да се извесне разлике могу наћи код структурних видова испољавања експресивности, што уз анализу експресива у хибриднијим подтипovima преносних конструкција, несумњиво представља изузетно плодно тло за даља истраживања.

Извори

Kingsley Amis (2004): *The Old Devils*, London: Vintage Books.

Kingsley Amis (1989): *Stari vragovi*, Zageb: Mladost.

Литература

Банфилд 1982: Ann Banfield, *Unspeakable sentences: narration and representation in the language of fiction*. Boston, Routledge & Kegan Paul.

Тетам и Мортон 2003: Mark Tatham & Katherine Mortin, *Expressionin Speech: Analysis and Synthesis*. Oxford, Oxford University Press.

Јеротијевић Тишма 2015: Даница Јеротијевић Тишма, Слободне структуре туђег говора у енглеском и српском новинском дискурсу, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и слобода*, 9/1, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 277–293.

Каравесовић 2010: Дејан Каравесовић, Слободни неуправни говор: енглеско-српске паралеле, *Наслеђе*, 15/2, Крагујевац, 43–54.

Каравесовић и Бубања 2012: Дејан Каравесовић, Никола Бубања, Проблеми књижевног превођења слободног неупратног дискурса са енглеског на српски језик, *Српски језик*, XVII, 147–160.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, О конструкцијама деиктичке цитатности – или: о недословном управном говору у савременом српском језику, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевности, уметности, књ. 1, Српски језик у ујошреби*, Крагујевац: ФИЛУМ, 161–173.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик – студије српске и словенске*, XVII, 13–38.

Круз 1986: David Alan Cruse, *Lexical Semantics*. Cambridge University Press: Cambridge.

Круз 2006: David Alan Cruse, *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh University Press: Edinburgh.

Кулмас 1986: Florian Coulmas, Reported speech: Some general issues. In Coulmas (ed.) *Direct and Indirect Speech* (Trends in Linguistics 31).. 1–28. Berlin/NewYork: Moutonde Gruyter.

Ли 1993: Benjamin Lee, Meta languages and subjectivities. In J. Lucy (ed.), *Reflexive Language: Reported speech and metapragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press, 365–391.

Марић 2018: Биљана Марић, Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора, у *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, ред. Предраг Пипер, Нови Сад: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.

Николић 2008: Видан Николић, Поштапалице у разговорном функционалном стилу – синтаксички и реторички аспекти, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, Српски језик у (кон)тексту, Крагујевац: ФИЛУМ, 101–111.

Николић 2020: Милка В. Николић, Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије, *Српски језик : студије српске и словенске*, 25/1.

СТИЈОВИЋ и др. 2019: Стијовић, Рада Р., Ивана В. Лазић Коњик, Марина Љ. Спасојевић. „Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада”, *Јужнословенски филолог* 75.1, 37–61.

Потс 2007: Christopher Potts, The expressive dimension, *Theoretical Linguistics*, Walterde Gruyter 33–2, 165–198 (DOI 10.1515/TL.2007.011).

EXPRESSIVE LINGUISTIC STRUCTURES IN ENGLISH AND SERBIAN REPORTED SPEECH

Summary

The paper investigates expressive elements and circumstances under which they occur within the structures that convey somebody else's verbal content in the English and Serbian languages. What is particularly investigated in the paper is the level of incorporation of the expressive elements in the clause structure, or more precisely the level of syntactic acceptability of expressive constructions in the domain of reported speech. The analysis has been conducted primarily on the lexical level, while the occurrence of the structural expressives has only been observed. Primary realizations of direct and indirect speech have been included in the analysis, and it has been established that the realization of the lexical expressive elements is arguably due to the nature of the basic types of reported speech in both languages, while no particular differences related to the nature of the analysed languages themselves have been determined. Realizational constraints concerning expressives have been observed in the indirect speech, while the direct speech exhibits no such limits. The main identified criteria regarding the integration of the expressives in the clause structure include: the level of syntactic autonomy of expressives in the source utterance and the truth-conditional character of the expressives.

Key words: reported speech, the English language, the Serbian language, direct and indirect speech, expressive structures

Dejan M. Karavesović